

trati zajedno s globalnim promjenama u društvu, no klimatske promjene postaju dominantne. Među ekološki najranjivijim prostorima su Afrika i dijelovi Azije. Potrebno je ukazati da posljedice klimatskih promjena najviše pogađaju tzv. zemlje u razvoju, iz kojih će prema Europi krenuti sve više ljudi. Izazovi i promjene koje će slijediti postupno dovode u pitanje našu civilizaciju. Ono što nam se događa i što će se još događati može biti prilika za reorganiziranje čovječanstva na novim, pravednijim osnovama. Nužno je razmišljati na duge staze, ali i početi djelovati odmah, bez odlaganja.

Zagrebačka je konferencija nedvojbeno potvrdila činjenicu je da se povijest okoliša u Europi i izvan nje ubrzano razvija i da s njom sve brojniji povjesničari povezuju razne mogućnosti intelektualne revitalizacije historijske znanosti i to s punom otvorenošću ne samo prema drugim humanističkim i društvenim znanostima, već i prema prirodnima. Povijest okoliša nedvojbeno pozitivno utječe i na kretanja unutar geografske struke. Za očekivati je daljnje pomake unutar povijesti okoliša na novim konferencijama, poput iduće ESEH konferencije za koju je u Zagrebu odlučeno da će se održati u Tallinnu u Estoniji 2019. godine. Valja još spomenuti da istraživače iste godine očekuje i globalni izazov trećeg po redu kongresa povijesti okoliša, domaćin kojeg će biti Federalno sveučilište Santa Catarina iz Florianópolisa u Brazilu.

Hrvoje Petrić

Ivan Markešić (ur.)

ČOVJEK I SMRT. Teološki, filozofski, bioetički i društveni pristup Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa Čovjek i smrt, Zagreb, 14.-16. rujna 2016., Galerija Klovićevi dvori, Jezuitski trg 4 Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatsko katoličko sveučilište i Udruga Posmrtna pripomoć, Zagreb, 2017., 624. str.

Zbornik radova Čovjek i smrt: teološki, filozofski, bioetički i društveni pristup¹ predstavlja vrlo vrijedan pisani trag o interdisciplinarnom znanstveno-stručnom skupu Čovjek i smrt, održanom u prostorijama zagrebačke Galerije Klovićevi dvori

1 Prva javna promocija Zbornika održana je 13. srpnja 2017. godine u zagrebačkom Novinarskom domu, i na njoj su pozdravne riječi uputili prof. dr. sc. Vlado Šakić, ravnatelj Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba; prof. dr. sc. Gordan Črpić, prorektor za organizaciju i poslovanje Hrvatskog katoličkog sveučilišta iz Zagreba; i dr. sc. Boris Kozjak, predsjednik Upravnog odbora Udruge Posmrtna pripomoć iz Zagreba. Zbornik su zatim detaljno predstavili prof. dr. sc. Ivan Markešić i prof. dr. sc. Ivan Rogić, oba sociolozi s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, kao i prof. dr. sc. Stjepan Baloban, teolog s Katoličkog bogoslovnog fakulteta iz Zagreba, povjesničar umjetnosti dr. sc. Frano Dulibić i leksikograf dr. sc. Goran Sunajko s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Sam čin predstavljanja Zbornika, ili, pravilnije rečeno, njegova intrigantna tema međuodnosa čovjeka i smrti, pobudila je veliko zanimanje zagrebačke publike, o čemu svjedoči i činjenica da je velika dvorana Novinarskog doma bila ispunjena do posljednjeg mjesta.

od 14. do 16. rujna 2016. godine, u zajedničkoj organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba, Hrvatskog katoličkog sveučilišta iz Zagreba i Udruge Posmrtna pripomoć iz Zagreba.²

Zbornik je tiskan na 624 stranice, ima tvrdi uvez i bogato je ilustriran. Na naslovnici je reprodukcija poznate slike Gabrijele Jurkića *Put u vječnost* (1918), koja je bila i vodeća ilustracija istoimene izložbe, održane također u Galeriji Klovićevi dvori, od kraja kolovoza do početka studenoga 2016. godine.³

2 Znanstveno-stručni skup *Čovjek i smrt* organiziran je na inicijativu prof. dr. sc. Ivana Markešića od sredine ožujka do sredine rujna 2016. godine, temeljem Odluke Upravnog odbora Posmrtna pripomoći da se zajedno sa drugim znanstveno-nastavnim institucijama organizira jedan ovakav skup, nakon čega su se ovoj inicijativi aktivno pridružili Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar iz Zagreba i Hrvatsko katoličko sveučilište iz Zagreba. Učesnike skupa i brojne goste prigodno su pozdravili prof. dr. sc. Ivan Markešić, u svojstvu predsjednika petočlanog Programsko-organizacijskog odbora; dr. sc. Boris Kozjak, predsjednik Upravnog odbora Posmrtna pripomoći; prof. dr. sc. Vlado Šakić, ravnatelj Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba; i prof. dr. sc. Željko Tanjić, rektor *Hrvatskoga katoličkog sveučilišta*. Nakon toga je prvo plenarno izlaganje održao prof. dr. sc. fra Ante Vučković, redoviti profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu (*Čovjek i smrt – filozofsko-teološki pristup*), čime je zapravo skup praktično započeo s radom.

3 Prigodna izložba *Put u vječnost*, organizirana u zagrebačkoj Galeriji Klovićevi dvori, koja je trajala od 26. kolovoza do 6. studenog 2016. godine, upriličena je upravo u povodu 85. obljetnice utemeljenja zagrebačke Udruge Posmrtna pripomoć. Postavili su je Danijela

U Zborniku su objavljeni radovi gotovo svih sudionika spomenutog znanstveno-stručnog skupa (30 radova, 38 autora), koji su, nakon prvoga uvodnog rada sociologa dr. sc. Borisa Kozjaka, organizirani i predloženi u skladu sa sedam različitih pristupa smrti kojima se bave (teološki, medicinski, filozofski, bioetički, medijski, arhitektonski, društveni). Iza svakoga rada slijedi iscrpna literatura, te kraći sažetak na engleskom jeziku.

Pored autorskih znanstveno-stručnih radova u Zborniku se još nalaze i *Sadržaj*, osnovni detalji *O autorima*, koje je uradio inicijator i organizator skupa, te glavni urednik Zbornika prof. dr. sc. Ivan Markešić, nadahnut *Predgovor*, čiji je autor također prof. dr. sc. Ivan Markešić, te ilustrirani *Prilozi*, odnosno sedam stranica sa reproduciranim pozivnicama, plakatima, koricama kataloga i programima za

Marković, glavna kustosica i voditeljica Zbirke darovanih umjetnina Galerije Klovićevi dvori, te povjesničar umjetnosti prof. dr. sc. Zvonko Maković, koji je koncipirao izložbu i izabrao radove. U povodu ove Izložbe tiskan je i bogato ilustriran prateći Katalog (*Put u vječnost*, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori i Posmrtna pripomoć, Zagreb, 2016., 144. str.). U njemu su, pored obilja koloriranih i crno-bijelih reprodukcija i fotografija, objavljeni i prigodni radovi prof. dr. sc. Zvonka Makovića (*Put u vječnost*); doc. dr. sc. Lovorke Magaš Bilandžić (*Put u vječnost: posljednji portreti i ceremonija sprovoda u hrvatskoj fotografiji 19. i tijekom 20. stoljeća*); prof. dr. sc. Dragana Damjanovića (*Groblja u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću: arhitektura i prostorno uređenje*); kustosice Marije Gačić (*Etnološko promišljanje smrti kroz suvremene prakse osmrtnica i Facebook grupa posvećenih preminulima*); i prof. dr. sc. Ivana Markešića (*O smrti o rođendanu*).

izložbu *Put u vječnost* i znanstveno-stručni skup Čovjek i smrt.

Prigodni rad dr. sc. Borisa Kozjaka, posvećen Udruzi Posmrtna pripomoć [*Posmrtna pripomoć, Zagreb, Gajeva 29. Povijesno-društveni aspekti (U povodu 85. obljetnice osnutka)*], tiskan je u prvom poglavlju Zbornika vjerojatno s ciljem dodatnog isticanja višedesetljetnog neprekidnog djelovanja ove važne zagrebačke Udruge. Zapravo, moglo bi se reći da su i prigodna izložba *Put u vječnost* i znanstveno-stručni skup Čovjek i smrt bili organizirani kao svojevrsan *hommage* Udruzi za solidarnu posmrtnu pripomoć „Posmrtna pripomoć“. Ovu su Udruhu 26. kolovoza 1931. godine, pod nazivom Posmrtna zadruha Svetog Josipa, utemeljili zagrebački obrtnici, Caritas i Nadbiskupski duhovni stol, s ciljem osiguranja prava na dostojanstven posljednji ispraćaj svojih pokojnih sugrađana, što ona uspješno čini već više od 86 godina. Ova jedinstvena obljetnička prilika, osobito zahvaljujući izvornoj inicijativi prof. dr. sc. Ivana Markešića, zapravo je zgodno iskorištena i da se otvore neka, u suvremenom hrvatskom društvu duboko tabuizirana, pitanja međusobnog odnosa čovjeka i smrti.

Radom prof. dr. sc. fra Ante Vučkovića (*Čovjek i smrt*) započinje drugo poglavlje Zbornika, koje se bavi teološkim pristupom smrti, i u kojemu se nalazi čak deset radova. Kako se radi o sedam kršćanskih teologa (četiri katolička i po jedan pravoslavni, pentekostni i adventistički), dvojici islamskih i jednom židovskom, moguće je razumjeti izjavu prof. dr. sc. Stjepana Balobana, pročelnika Katedre socijalnog nauka Crkve s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na predstavljanju Zbornika u Zagrebu, kako su ovim radovima prak-

tično bile „pokrivene“ gotovo sve religijske zajednice u Republici Hrvatskoj. Međutim, kako se radi o jednoj vrlo šarolikoj lepezi teoloških radova oni zapravo samo potvrđuju opće poznatu činjenicu da se pitanjima smrti u nas još uvijek prvenstveno bave predstavnici vodećih religija. Pored prof. dr. sc. fra Ante Vučkovića kršćanski katolički pogled u svojim radovima nude i prof. dr. Mijo Nikić, profesor na fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu (*Smrt nije definitivni kraj. Psihološko-duhovni pristup*); prof. dr. Dubravko Habek, dr. med. na Hrvatskome katoličkom sveučilištu u Zagrebu i Klinici za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice Sveti Duh u Zagrebu (*Perinatalna smrt i krštenja u pogibelji*); i doc. dr. sc. Zoran Turza s Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu (*Povratak smrti u redovito. Teologija smrti Karla Rahnera*). Kršćanski pravoslavni pogled nudi zagrebačko-ljubljanski mitropolit dr. sc. Porfirije Perić s Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta Univerziteta u Beogradu (*Iz smrti u život – život u Crkvi kao jedini način nadilaženja straha od biološke smrti*). Kršćanski pentekostni pogled nudi dr. sc. Danijel Berković s Biblijskog instituta u Zagrebu (*Biblijski Psaltir kao Ars Moriendi*). Kršćanski adventistički pogled nudi Darko Pirija, viši predavač s Adventističkoga teološkog visokog učilišta u Maruševcu kraj Varaždina (*„I smrti više neće biti“: kristološki i eshatološki temelji adventističkog razumijevanja smrti i umiranja*). Islamski pogled u svojim radovima nude dva autora: prvi prof. dr. sc. Enes Karić s Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, BiH (*Tematiziranje smrti u komentarima Kur’āna*); i drugi Mersad Krešić, islamski teolog iz zagrebačkog Medžlisa Islamske zajednice u Hrvatskoj (*Čovjek i smrt u temeljnim islamskim vrelima*). Židovski pogled nudi

doc. dr. sc. Kotel Da-Don, glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj i predstojnik Katedre za judaistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (*Smrt i duša – bioetika u židovstvu. Odnos judaizma prema tijelu i prema duši u starozavjetnim spisima Biblije, u židovskome pravu i u rabinskoj literaturi*).

Treće poglavlje Zbornika se bavi *medicinskim pristupom smrti*, i u njemu se nalaze dva rada: prvi je rad doc. dr. sc. Marijana Kirina, pročelnika Zavoda za hitnu i intenzivnu medicinu Klinike za unutarnje bolesti KB Dubrava u Zagrebu (*Kad srce stane i disanje prestane*); a drugi rad dr. sc. Elvire Koić iz Opće bolnice Bjelovar (*Suicidalnost, Beznade i doživljaj gubitka smislenosti života*).

Četvrto poglavlje Zbornika se bavi *filozofskim pristupom smrti*, i u njemu se također nalaze dva rada: prvi je rad dr. sc. Željka Pavića iz Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu (*„Smrt je Meister iz Njemačke“*). *Razumijevanje smrti u njemačkoj filozofiji egzistencije i filozofskoj antropologiji XX. stoljeća*); a drugi rad prof. dr. sc. Nenada Malovića s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (*„Smrt“ u povijesti filozofije*).

Peto poglavlje Zbornika se bavi *bioetičkim pristupom smrti*, i u njemu se nalaze tri rada: prvi je rad doc. dr. sc. Marka Marinčića s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu [*Društvena percepcija (ne) opravdanosti nekih oblika namjernog izazivanja smrti*]; drugi je zajednički rad dvoje autora: Ivane Brstilo i Damira Mravunca, oboje s Odjela za sociologiju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu (*Kroz tajno ogledalo ili o smrti u tradicionalnome, modernom i postmodernom društvu*); a treći je zajednički rad četvero autora: doc. dr. sc.

Suzane Vuletić s Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, dr. sc. Željka Rakošeca, zaposlenika Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske i doktoranda na poslijediplomskom interdisciplinarnom sveučilišnom studiju Kulturologije na Sveučilištu u Osijeku, dr. sc. Štefice Mikšić, mag. med. techn., s Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku i zaposlenice Doma zdravlja Đakovo, te mr. cc. Brankice Jurančić, mag. med. techn., s Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku i Kliničkoga bolničkog centra Osijek (*Duhovna skrb umirućih i ožalošćenih u sklopu palijativne medicine*).

Tema šestog poglavlja Zbornika je *smrt u medijima*, i u njemu se nalaze tri rada; prvi je rad Marije Gačić, kustosice Muzeja Đakovštine u Đakovu (*Smrt na Facebooku: kulturnoantropološki pristup proučavanju smrti*); drugi je rad doc. dr. sc. Lovorke Magaš Bilandžić s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (*Ceremonija sprovoda u hrvatskoj reportažnoj fotografiji i tiskanim medijima između dva svjetska rata*); a treći je zajednički rad dvije autorice: Mateje Plenковиć s Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu, i Vanese Varga sa Sveučilišta u Zagrebu, obje doktorandice na Poslijediplomskom doktorskom studiju informacijskih i komunikacijskih znanosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (*Virtualna groblja kao čuvari sjećanja na umrle*).

Tema sedmog poglavlja Zbornika je *smrt u arhitekturi*, i u njemu se nalazi rad prof. dr. sc. Dragana Damjanovića, izvanrednog profesora s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu (*Arhitektura zagrebačkog središnjeg groblja Mirogoja, između Italije i Srednje Europe*).

Tema posljednjeg, osmog poglavlja Zbornika je *društvo i smrt*, i u njemu se nalazi osam radova: prvi je rad Vesne Kovač, dipl. iur. (*Pravna povijest pogrebničke djelatnosti u neovisnoj Hrvatskoj*); drugi je zajednički rad dvojice autora s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu: prof. dr. sc. Vine Mihaljevića i prof. dr. sc. Stipe Tadića (*Smisao smrti i umiranja. Religiozno iskustvo hrvatskih branitelja*); treći je rad doc. dr. sc. Marije Selak s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu [*Zločin smrti. Sudbina zajednice zahvaćene epidemijom u Camusovu romanu Kuga*]; četvrti je rad prof. dr. sc. Juraja Kolarića, umirovljenog profesora Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu (*Pisma osuđenih. Oproštajna pisma osuđenika na smrti*); peti je rad prof. dr. sc. Renata Matića, izvanrednog profesora s Hrvatskih studija u Zagrebu (*Društvo i profit od smrti*); šesti je zajednički rad trojice autora s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu: dr. sc. Dražena Živića, znanstvenog savjetnika u Područnome centru Vukovar, dr. sc. Ive Turka, znanstvenog suradnika na Institutu Ivo Pilar u Zagrebu, i Nikole Šimića, mag. geogr., asistenta – znanstvenog novaka u Područnome centru Gospić (*Promjene u dobnom sastavu stanovništva Hrvatske kao indikator demografskog starenja*); sedmi je rad doc. dr. sc. Monice Priante s Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu (*Posljednji građanski pozdrav: smrt i pogrebni rituali u Zagrebu u drugoj polovici XIX. stoljeća*); a na samom kraju je osmi, posljednji rad inicijatora i vodećeg organizatora ovoga iznimno važnog i nadasve intrigantnog znanstveno-stručnog skupa, prof. dr. sc. Ivana Markešića s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba (*Društveno značenje smrti. Socijalna smrt za života i socijalni život nakon fizičke smrti*).

Ovaj kratki prikaz uvjetno je moguće obuhvatiti jednim izdvojenim citatom iz recenzije dr. sc. Stjepana Kušara, red. prof. na zagrebačkom Hrvatskom katoličkom sveučilištu: „Zahvaljujući pristupu tematici te karakteru priloga, za zbornikom Čovjek i smrt posegnut će znanstvenici i istraživači koji se bave fenomenom smrti i njezinih ‘odjeka’ u društvu i u privatnosti čovjekove egzistencije: liječnici, sociolozi, teolozi, filozofi, a ne bi valjalo isključiti ni umjetnike koji na svoj način tematiziraju iskustvo umiranja i samu smrt. Tu su i stručnjaci i djelatnici u službama vezanim uz razne oblike pomoći u terminalnim stanjima te studenti koji će se susretati s tematikom umiranja i smrti. I na kraju, jer smrt je stvarnost koja pogađa svaki ljudski život, Zbornik će i u općoj javnosti naći svoje čitatelje. U tom će smislu pridonijeti detabuiziranju smrti, dakako u mjeri u kojoj je ona ponegdje još uvijek (ili opet) društvena i privatna tabu-tema.“ Konačno, drugi od ukupno četiri recenzenta,

dr. sc. Ivan Rogić, predsjednik Upravnog vijeća Instituta za društvena istraživanja Ivo Pilar iz Zagreba, u toku predstavljanja Zbornika u Zagrebu sažeto je istaknuo kako smatra da Zbornik može biti od velike pomoći u mobilizaciji mladih znanstvenika na tematski jako zapuštenom području istraživanja smrti u društvenim znanostima.

Nadamo se da će i čitatelji Zbornika na svoj način prepoznati glavnu svrhu i cilj ovoga jedinstvenog interdisciplinarnog znanstveno-stručnog skupa o čovjekovu prirodnom pravu ne samo na dostojanstveno življenje, nego i na dostojanstveno umiranje i civiliziran posljednji ispraćaj.

Redžo Trako